

A desztalinizáció második hulláma

Magyarország a XX. kongresszus után

Az SZKP XX. kongresszusa (1956. február 14–25.) alapjaiban rengette meg a világ politikázáló közvéleményét. Magyarországon is. A nyugati demokráciák politikázó körei – mind az antikommunisták, mind a kommunisták vagy az őket elfogadó baloldaliak – az *életképesség jelének* tartották a *szembenézést* az elmúlt 25 esztendő törvénytelenégeivel, a nagy „vezér”, Sztálin véres leszámolásainak feltárásával. És új világpolitikai korszak nyitásaként értelmezték azt, hogy a Szovjetunió is elfogadta a békés egymás mellett élés elvét.

A XX. kongresszus világtörténelmi jelentőségét könyvtárnyi irodalom tárgyalja. Az elemzések többsége a korabeli politikusok számára legizgalmasabb állásfoglalását méltatja: Sztálin uralmi technikájának, a *törvénytelenéseknek* a feltárását. Ez volt a fontos a kommunistáknak és a baloldaliaknak, hogy eszményeiket megszabadítsák az önkény, a gyilkosságok, a félelem légkörének gyakorlati politikájától. Az antikommunistáknak pedig fontos volt, hogy Sztálin rémtetteinek felfedésével igazolást kapjanak a saját korábbi fel fogásukhoz: a kommunizmus szükségszerűen jár együtt az embertelenséggel.

A kongresszus első tézisét – a *békés egymás mellett élésről*, a *háború elkerülhetőségéről* – inkább csak az egyszerű emberek figyelték kíváncsisággal. Akiket a *félelem az elmúlt években depolitizált*. Akik a politikusok belső harcának tekintették a hatalmi viaskodást. Akik egyébként is azt nehezményezték leginkább, hogy a politika belenyúl a magánélet szféráiba (a személyzetis otthoni látogatása és káderezése révén) és betör a munkahelyre (a munkahelyi pártszervezetek, a „társadalmi” munka, a lázas szemű agitátorok révén). Hiányzik a gondos társadalomlélektani-történelmi elemzés arról, hogy a XX. kongresszus milyen *magatartásváltozást* indított el az emberek mikrovilágában. Arról – amelyről visszaemlékezések azért szólnak –, hogyan térnek vissza a régi ünnepek, a magántársaságok összejövetelei, járnak össze ismét a régi barátok a lakóhelyeken, telepeken. Amely alkalmakat addig háttérbe szorítottak a munkahelyi vagy lakóhelyi politikai megmozdulások, vagy amelyekről egyszerűen leszoktak, mert még a szomszéd előtt sem akarták „elszólni” magukat. Az idősebbek reménykedtek, hogy fiatalkori színházi és mozi- vagy olvasmányélményeiket, dalaikat nem fogják nap mint nap kigúnyolni. Az egyetemisták reménykedtek, hogy a „békés egymás mellett élés” majd számukra is lehetővé teszi a nyugati tanulmányutakat, vagy a nyugati szerzők műveinek szabad olvasását. Az átlagfiatalok pedig alig várták, hogy végre zavarás nélkül hallgathassák a Szabad Európán és a Radio Luxemburgon az új rock and roll énekeseket, Bill Haleyt, Luois Primát vagy az

új sztárt, Elvis Presleyt. Most felcsillant a lehetőség az egyszerű ember számára is, hogy nem kell tovább politikai jelmondatokat visszhangozni, propagandaszövegeket hallgatni az imperializmusról, a gonosz „Uncle Sam”-ről, meg a „nagy szovjet vezérek”-ről. Egyszerűen hagyják majd élni, dolgozni őket.

Az új nyilvánosság

Magyarországon a XX. kongresszus után megindul a *desztalinizáció második hulláma*. Egyik sajátossága: a politika eléri és aktivizálja a társadalomnak azon csoportjait is, amelyek korábban csak elszenvedői voltak a politikának. *Új nyilvánosság keletkezik*.

Az új nyilvánosság *éltetője a politizáló értelmiség* és alkalmazotti (állami, igazgatási, párt, műszaki) réteg. Az új nyilvánosság *fórumai: az országos és helyi napilapok, a rádióadások, a párházak, művelődési otthonok, iskolák*. (A rádiócsatornák közül fontos tényezővé emelkedik az „illegálisan” hallgatott Szabad Európa Rádió.) Az új nyilvánosság első *szervezője: az állampárt* (annak apparátusa, tisztségviselői, ellenzéki és vonalhú körei), a *párt ifjúsági szervezete* (a DISZ országos és helyi vezetői, aktivistái), majd októbertől attól független helyi csoportok, és a *közművelődési dolgozók és szerkesztőségi munkatársak*. Sajátos szerepet játszik az *írószövetség: az írókat belső vitáik ellenére összetartó, egységesen fellépni képes, nagy tekintélyű szervezet és vidéki csoportjaival országos hatókörű szervező erő*.

Az állampárt vitái

Természetes, hogy a XX. kongresszus beszámolójának megismerése és egyéni, valamint kollektív feldolgozása először a közel 860 ezer főt tömörítő kommunista pártot (MDP) és tagságát taszította *gondolkodási válságba*. Mind a szervezetet, mind az egyének hitét kezdte *erodálni*. És kezdte a változtatásra, *reformra kész hívőket aktivizálni*. (A forradalom bukása után senki nem beszélt szívesen az MDP-n belüli megújulásról, a XX. kongresszus utáni reformkommunista múltjáról. Hiszen ezzel az „opportunistáknak, jobboldali elhajlás” vádját vonta volna magára. Kádár János sem beszélt erről, holott november 1-jéig ő még a semlegesség, a többpártrendszer programjái is – vélhetően: meggyőződésből – eljutott. Harminc évig hallgatott a párttagság és a pártvezető erről a „történet”-ről. Mivel „ellenforradalomnak” minősítette az október 23-i felkelést, amelyet – a hivatalos magyarázat szerint – a „revizionisták”, a régi rendszer, az imperialisták készítettek elő. Így a reformkommunisták tömegei – utólag – „kiiktatták” magukat az előkészítésből. Csak a Nagy Imre-csapat maradt a vádlottak padján – jogtalanul, és a forradalom előkészítőinek pedesztálján – egyébként joggal. A kádárista propaganda el akarta hitetni, hogy egy kis csoport szervezkedésével fel lehet forgatni egy rendszer politikai és erőszakszervezetét.) A valóság azt mutatja, hogy az *erjedés éppen az állampártban volt a legerősebb*.

1956 februárjában a párt – kívülről nézve – egységes szervezet. Mintegy 23 ezer alapszervezete van. Rákosi megerősödése (1955. március) után ismét a régi vezetési módszerek élnek: formális ülések, centralizáció, viták helyett

hóesés miatti közlekedési akadályok elhárításához a lakosság részvételét kéri a kormány. Az oktatási intézményekben a hónap közepétől tanítási szünetet rendel el a szakminiszter.

március 1. A földművelésügyi miniszter 2/1956. számú rendelete lehetővé teszi, hogy a térszek a beadási és a szerződéses kötelezettségek teljesítése utáni, valamint az állami felvásárlás céljára lekötött mennyiségen felüli terményeit és termékeit szabadpiacon értékesítsék. — Fényképes beszámoló a *Nők Lapjában* a Rákosi Mátyás Művekben a nődolgozók részvételével rendezett szépségversenyéről.

március 2. A francia–marokkói közös nyilatkozatban a francia fél megerősíti Marokkó függetlenségét és ígéri Tunézia önállóságának elismerését. (Marokkó először független szultánátus, majd királyság, Tunézia 1957-től köztársaság.)

március 2–9. Grúziában Hruscsov- és Bulgaryin-ellenes tüntetéseket tartanak, félve, hogy (a grúz) Sztálin halála után ismét lábra kap a szovjet vezetésen belüli „grúz nacionalizmus”-ellenesség. Jelszavuk: „Molotovot a párt élére”.

március 4. Walter Ulbricht, a Német Szocialista Egységpárt (NDK) főtitkára hazatérve az SZKP XX. kongresszusáról, a párt központi lapjában kijelenti: „Sztálin nem tartozik a marxizmus klasszikusai közé.” Megkezdődik a német kommunisták (F. Dahlem, A. Ackermann és társaik) elleni törvénytelen ségek felülvizsgálata, rehabilitálásuk. (Július 27–29.: a rehabilitáció befejeződik.) A párton és államrendszeren belül azonban semmi változás nem történik.

március 8. A *Szabad Nép* közli P. Togliatti, az Olasz Kommunista Párt főtitkárának *A parlamenti út felhasználásának lehetőségéről a szocializmusba való átmenethez* című írását.

március 9. Az MDP PB meghallgatja Rákosi beszámolóját az SZKP XX. kongresszusáról; először kéri a „következtetések” levonását, de Rákosi javaslatára („ez még korán van”) egy általánosságokban mozgó határozatot bocsát a központi vezetőség ülésére. Bizottságot küld ki Farkas Mihály ügyének kivizsgálására, akit mint a Rákosi-csoport tagját, Sztálin halála után eltávolítanak, majd a törvénytelen ségekért őt és Péter Gábort teszik felelőssé. (A KV bizottságának határozata alapján október 13-án letartóztatják.)

március 10–19. A Duna magyarországi déli szakaszán jeges árvíz pusztít. A gátak több helyen átszakadnak, az ár elönti a Mohácsi-szigetet. Négy település teljesen víz alá kerül, 16 részlegesen. Mintegy 130 ezer kat. hold és 8700 ház kerül víz alá. A párt és a kormány fel-

bejelentések. Az 1954. októberi határozat – Nagy Imre idejéből – a pártvezetés demokratizálásáról, a kollektív vezetési formákról papíron maradt.

Folynak az 1956 januárban megkezdődött alapszervezeti vezetőségválasztások. A tagság rá van kényszerítve a „beszámolók”-ra, a politizálásra, hogy – legalább magában – véleményt formáljon a politikáról. A vezetőségválasztások formálisnak, kritikamentesnek indultak. Február végétől azonban a *bírálat*, az *indulatos érzelmi megnyilvánulások fészkei* lesznek.

Márciusban ismertté válik Hruscsov XX. kongresszusi titkos beszédének rövidített változata. Az *éjszakába húzódó taggyűléseken* visszatérő téma a törvénytelen ségek ügye, és ismét a „szocializmushoz vezető nemzeti utak” különbözősége, konkrétan Jugoszlávia példája. A sok százezres pártlap, a *Szabad Nép* beszámol a párton belüli vitákról. Emellett kezdenek a megyei lapok – függően a megyei-városi pártvezetéstől is – több-kevesebb nyíltsággal, kritikai hangon írni pártdemokráciáról, kollektív vezetés követelményeiről, törvénytelenül letartóztatottak rehabilitációjáról. A párt legszűkebb vezetése, a politikai bizottság még Rákosi mögött áll, de a KV márciustól – a XX. kongresszus utáni első üléstől – az eddigieknél is élesebb és nyílt politikai küzdelmek színtere lesz. A mindinkább magára maradó Rákosi júliusig tartja magát, de egyre hangosabban jelentkeznek a központi vezetésben „*elégedetlenkedők*”, elsősorban a korábban mellőzött, vagy éppen börtönbe vetett „*hazaiak*”. És emelkedik ki ezek vezéralakja, Kádár János, kikényszerítve Rákositól a törvénytelen ségek áldozatainak újabb rehabilitációs sorozatát. (Kádárról vö. a 79. oldalon írottakat.)

A XX. kongresszus után új erőre kap az immáron Nagy Imre személyes környezetébe kényszerített és Rákosi által szívósan üldözött *pártellenzék*iek csapata, akiknek egy részét már kizárták a pártból, vagy fegyelmeivel sújtották. Legnagyobb hatású személyisége kétségtelenül Losonczy Géza (1917). Igazi értelmiségi-forradalmár. Francia szakon végez, Franciaországban veszik fel a kommunista pártba (1939), ekkortól barátságban van Donáth Ferencsel, Haraszi Sándorral (akinek a lányát feleségül veszi). Már 1946-ban az MKP Központi Vezetőségének póttagja, 1948-tól államtitkár a miniszterelnökségen, majd a Népművelési Minisztériumban. 1951-ben letartóztatják, 1954 nyarán szabadul, súlyos betegen. 1954 őszén találkozik Nagy Imrével, bukása után annak első látogatója lesz. A *Magyar Nemzet*nél kap újságírói állást. Barátai őszinte megbánásaként tartják számon, hogy 1955 őszén ő szervezi az írószövetségi Memorandumot a hivatalos kultúrpolitika ellen. Most, a XX. kongresszus után vidékre jár, előadásokat tart a személyi kultusz ellen. 1956. június 27-én a Petőfi Kör ún. sajtóvitáján a tépelődő, erkölcsi alapokon politizáló értelmiségi mondja el nagy hatású sztálinizmus-kritikáját. A pártellenzék nagy ereje: az informális fővárosi mozgalmi szalokban ők vannak otthon. Ott sem Rákosi, sem Kádár nem fordul meg, ki sem ismerik magukat a családi, többgenerációs baráti összefonódások világában. (Márpedig a demokrácia-deficités társadalmakban – így a diktatúrában is – az informális kapcsolatrendszereknek kiemelkedő a befolyása.) Ez az informális kapcsolatrendszer köti össze a pártellenzékét a mögöttük visszahúzódva élő Nagy Imrével és az értelmiségi mozgolódásokkal. Már 1955-ben is erős volt e kapcsolatrendszer, most, az újabb éledés hónapjaiban ez még szorosabbá válik: pártellenzék, Petőfi Kör, írószövetség között.

A DISZ: a becsapottak lázadása; a Petőfi Kör

Sajátos szerepet tölt be a XX. kongresszus után a párt ifjúsági szervezete, a DISZ. A proletárdiktatúra elvárása az ifjúsági szervezettől ugyanúgy, mint a „társadalmi szervezetek”-től az volt, hogy a kommunista ideológia szerint élő társadalmat teremtsenek. Így azután a politikai aktivitásra nevelt ifjúság 1956 tavaszán valódi politikai témákat talált magának. És a huszonévesekre jellemző vehemenciával élte meg csalódottságát.

A több mint 500 ezer tagot számláló szervezet működteti 1955 óta a Petőfi Kört. A vezetőség már az MDP 1956. március 9–12. közötti belső vitáját, a Kádár-csoport megmozdulását követően lép. Az addig formálisan tevékenykedő Petőfi Kört aktivizálják, a május 21–23-i plénumon pedig fordulatot hajtanak

Kádár Jánosról

Kádár János (1912) a hazai politikai élet rejtélyes személyisége. Már 1945-ben a slagfertig és jól tájékozott moszkovita kommunisták mellett sokan őt tartották a legtehetségesebb magyar politikusnak. (Kovács Béla mellett. Kovácsot kiiktatták a kommunisták 1947-ben, amúgy sem volt „nyerő pozícióban” kiszagdaként.) Kétségtelen: Rajk mellett a legismertebb „hazai”. Kádár különleges alkat: nem sok beszédű, mint a városi-középosztálybéli mozgalmárok többsége. Hallgatag, nem barátkozó természetű. Nem tudják róla, igaz-e, amivel Gerő már 1945-ben megvádolja: a Béképártot fölöslegesen számolta fel (1944. szeptember). Ki kellett volna tartania... Moszkvából legalábbis így nézett ki. Nem először marasztalják el őt a moszkoviták. 1933-ban letartóztatása és börtönbe zárása idején leváltják Moszkvából nemcsak a Kommunista Ifjúság Szövetsége titkárságáról, hanem ki is zárják a pártból. Mert a börtönben „gyanúsan” viselkedett. Börtön után (1935-től, ekkor 23 éves) belvárosi szocdem szervezetben „mozgalmi munkát” végez. Szakmája is van. Nem csak mozgalmár. A Népfront korában cseperedik emberré, amikor a kommunistáknak meg kellett tanulniuk becsülni a nem kommunistákat. A „kis Schvarz” és a „kis Juhász” emlegetése állítólag élete végéig a kisemberek ismeretének fontosságát idézte megszólalásaiban.

Határozott és kemény egyéniség. Belügyminiszterként részt vesz a Rajk-per előkészítésében – ezt Rákosi és ellenségei is tudják –, de 1950-ben kéri felmentését. Fegyelmezett pártmunkás. Igazi műszerész. Az értelmiséget nem érti, de tiszteli. Hobbijairól csak annyit tudni, hogy szívesen sakkozik. Semmi más szenvedélye nincs a dohányzáson kívül. Nem foglal írásba semmit, nem ír alá. Csak ami funkciójából szükséges. A szószátyárnak tűnő városi intellektuális kommunisták nem is méltatják figyelemre. 1951-ben a volt illegális kommunistákkal együtt tartóztatják le. Életfogytiglanra ítélik. Három év magánzárka. A sajtójainak börtönében. Soha nem vall arról, mi foglalkoztatta a börtönben. Amikor kiszabadul (1954), fegyelmezetten viselkedik, nem szövetkezik senkivel. Magányos marad. Korábban (1946) PB-tag, most csak úgy kerül a KV üléseire, hogy 1955 júliusa óta Pest megyei első titkár.

Először Nagy Imre kizárásakor szólal meg, ellenzi azt. Elvből. (Nagy Imrében egyébként ugyanazt a moszkovitát látja, mint Rákosiban, s nehezen viseli, hogy Nagy kormányra kerülése után moszkovitákkal veszi körül magát, közöttük Farkas Mihállyal. Újabb érv: a szovjet titkosszolgálat Magyarországon is uralkodik.)

Második megszólalása 1956. március 12-én, a KV ülésén, miután Rákosi beszámolóját a PB visszadobta: ő nem tud olyan vezetőség ülésén részt venni, ahol kezdet kell fogni Farkas Mihállyal, akinek a kezéhez vér tapad. (Rákosi örül, hogy nem róla beszélnek. A többiek azért örülnek, hogy végre valaki mer mondani valamit.) Hirtelen mögé zárkóznak fel Rákosi és Farkas ellenségei. A KV-en belül ő lesz az egyetlen, akit Rákosi ellenpólusának tartanak. (Nagy Imre meglepő módon őt javasolja első titkárnak Rákosival szemben 1955 márciusában.) A szovjet nagykövet, a sztálinista Andropov nem kedveli, a „jobboldal” és a helyi (azaz nacionalista) irányzat képviselőjeként tartja számon. (Nem is tud róla semmit jelenteni, mert Kádár nem fecseg négy szemközt, mint a többi magyar vezető.) Még annak is ellenáll, hogy 1956. áprilisban a KV Kádárt a PB-be javasolja. Rákosi látványos, Moszkvából irányított bukása kell ahhoz, hogy Kádár bekerüljön a PB-be, s hogy titkár legyen. Mindenki az első titkári pozícióba várja, maga Rákosi, sőt Gerő is őt javasolja. Helyette – állítólag először magyar döntéssel – a PB Gerőt választja. Aki megfelelően szürke és helytartó típus. (Nemcsak a szovjet, hanem általában az érdekcsoportok, ha dönthetnek, szeretik a szürke, megbízhatóan szolgáló egyéniségeket.) Tény: Kádár „lemaradása” az első titkári posztról, a júliusi változások nagy csalódása volt. Legalábbis a politizáló reformkommunisták számára. Akik ismerték. Még nagyobb, mint hogy Nagy Imrét nem helyezték vissza a miniszterelnökségbe...

G. F.

Kádár János, 1955

Árvíz a Mohácsi-szigetnél

hívására a lakosság 90 millió 100 ezer forintot adott össze az árvízkárosultak megsegítésére.

március 12–13. Az MDP KV kibővített ülésén Rákosi Mátyás beszámol az SZKP XX. kongresszusáról. Szerinte az MDP politikája megfelel a XX. kongresszus irányvonalának. A KV ülésén heves vita bontakozik ki a beszámoló felett. A megyei és országos szintű pártvezetők – és részben a lakosság is – tudnak Hruscsov Sztálint és a törvénytelenégeket leleplező beszédéről. Kádár János, aki 1954 júliusában szabadult a börtönből, s ekkor a pest megyei pártbizottság első titkára, vezeti a törvénytelenégek elleni kritikásokat. Javaslatára bizottságot küldenek ki Farkas Mihály ügyének kivizsgálására. A KV határozata a törvényesség, a kollektív vezetés, a szocialista törvényesség, a Hazafias Népfront erősítése mellett szól, de hangsúlyozva az 1955. márciusi határozat érvényességét a „jobboldali torzítások”-tól. (Ez a határozat ítélte el Nagy Imre politikáját és ennek következtében mondott le Nagy Imre /1955. március 28./, majd fosztották meg pártfunkcióitól /április 14./ és váltották le a miniszterelnökségről /április 18./ Végül Rákosi ígéri, hogy a még letartóztatásban lévő szociáldemokrata vezetőket szabadon engedik.

március 14. A könnyűipari miniszter 1/1956. számú rendelete legalizálja a drótozó-foltozó, üveges, köszörűs, nap- és esernyőjavító, üstfoltozó, teknővájó vándoriparos tevékenységet.

március közepe. A Népművészeti Intézet munkatársai megkezdik a magyarországi nemzetiségek táncgyományainak gyűjtését.

március 16. 1945 óta először játszották a Zeneakadémián Bartók II. zongoraversenyét.

március 17. Budapesten tartja első nyilvános rendezvényét a DISZ Petőfi Kör, amely lényegében a volt Magyar Egyetemi és Főiskolai Egyesületek Szövetsége tagjainak találkozója.

március 19–május 3. Az ENSZ leszerelési albizottságának londoni ülése az Egyesült Államok, a Szovjetunió, Fran-

vége: a reformkommunista szárny jut előtérbe. (Úgy, mint a pártban, a volt sztálinisták átfordulása antisztálinista programmal.) Vitafórumokat szerveznek az ország különböző városaiban, döntenek arról, hogy az 1955-ben létrehívott Petőfi Kör mintájára hozzanak létre helyi köröket, elnevezve azokat a magyar történelem haladó személyiségeiről. Így alakulnak meg június–október között a helyi DISZ és párt-szervezetek szervezésében a vidéki körök. (Debrecenben, Egerben Kossuthról, Szentesen, Baján Petőfiről, Kaposváron Zrínyi Miklósról, Szombathelyen Vasvári Pálról, Miskolcon Ságvári Endréről, Szegeden József Attiláról, Hajdúnánáson Bocskai Istvánról stb. nevezik el magukat.)

A DISZ vezetése kitart a Petőfi Kör mellett akkor is, amikor Rákosi keresztülviszi a párt központi vezetőségi ülésén azok elítélését (június 30.). A DISZ Központi Vezetősége július 6-i „Tájékoztatójában” a Petőfi Körről kimondja: annak rendezvényeit a DISZ tematizálta, azokon részt vettek a párt- és állami vezetők, voltak-vannak viták, de a szervezetet „fenn kell tartani”.

A részletes történeti feltárás hiányzik. Nem világos például: hogyan jut el a DISZ vezetősége október 18-án a kötelező orosz nyelv kiiktatásának, az ideológiai tárgyak csökkentésének gondolatához és az egyetemista réteg-szervezet létrehozásához.

Az írószövetség

Makacsul politizáló és desztalinizáló értelmiségi szervezet az *írószövetség*. A magyar írók hagyományos „vátész szerepének” ad fórumot. Akik a másfél századdal korábbi reformkori politizáló író-értelmiség szellemi és magatartás-örökségéhez nyúlnak vissza, amikor a politikusokkal szemben magukat tartják hivatottnak arra, hogy a *nemzeti közösség jövőjéről* a napi politikától mentesen beszéljenek. És a magyar értelmiség – beleértve a falusi tanítót is – figyel az írókra. Elfogadja vátésszerepüket.

Kisugárzásukat segíti, hogy vezető egyéniségei túlteszik magukat az előző három évtized sehova sem vezető urbánus-népies ellentétein. Kisugárzásukat segíti, hogy 1948 után a szövetség vidéki csoportokat tarthat fenn, amelyeknek nagy a befolyása a helyi irodalmi-színházi életre. Az írószövetség – korábban láthattuk – már a desztalinizáció első hullámában, 1954 őszén szövetségest talál Nagy Imrében. A szövetség párt-szervezetében található a pártellenzék aktív tagjai. A szövetség ellenáll majd nemcsak a Rákosi vezette politikai bizottság „irodalompolitikai” akcióinak (1956. június 7.), hanem a folytatást felvállaló Gerő–Hegedüs vezette párt- és kormánypolitika autonómia-ellenes irodalompolitikájának is (szeptember 17.). Míg a Petőfi Kör a felkelés másnapján – érthető módon – elhal, az írószövetség a forradalom bukása után is kitart, és csak a betiltás töri majd meg (1957. január 18.).

Az oktatás és közművelődés világa

A XX. kongresszus keltette második desztalinizációs hullám fokozatosan árasztja el az ország oktatási és közművelődési intézményeit. Hatalmas kulturális szervezet, igen befolyásos

értelmiségi réteg munkahelye és fóruma. Az elit kultúrában megjelenő szellemi-művészeti, politikai áramlatok közönsége, figyelője és a helyi társadalom erős befolyásolója. Ez az intézményrendszer és a „bennük élő” értelmiségiek most, az 1950-es évek közepére, kezdenek közgondolkodás-meghatározó erővé válni.

Magyarországon ugyanis az 1948 utáni években valóban felgyorsul az 1945-ben megkezdődött kulturális forradalom. Nagyszabású közoktatási – beleértve az esti-levelező oktatási formákat –, majd közművelődési fejlesztéseket hajtanak végre (művelődési otthonok, vidéki könyvtár- és mozihálózat, színtársulatok kiépítésének megkezdése stb.). Állandósulnak a nagy példányszámú megyei lapok. Kezdődnek a nagy egyetemi fejlesztések. Ezek a programok megtöbbszörözték az írásból, tanításból, szerkesztésből, kultúraszervezésből élő értelmiségi foglalkozásuk számát. Most kezd átszerveződni a lokális értelmiség: a hagyományos „pap, tanító, jegyző” hármason belül megnő a pedagógusok súlya, és megjelenik az agrár- és műszaki értelmiségi, a közművelődési alkalmazott. (E kétségtelenül modernizációs folyamat mérete és kihatása a lokális közéletre máig nincs feltárva.) Ez az a réteg, amelyik megérti majd az új szakasz népközelebbi politikáját, értékeli a nyitást a nem közvetlen napi politikai témák irányába. A kezdeti kutatások azt mutatják, hogy ez a mind nagyobb létszámú és a helyi társadalomba magát lassan befészkelő értelmiség lesz a desztalinizáció egyik félénk (már 1954-től a Hazafias Népfrentben, a TTIT-ben is jelen lévő), majd 1956 nyaratól mind bátrabb közönsége és mikro szintű szervezője.

Az új nyilvánosság fogalomvilága

Milyen eszményeket, milyen tematikákat szenvedett ki magából az értelmiség, és mit hozott a magyar közgondolkodásba az új nyilvánosság hónapjaiban? Ezek rekonstruálása történetírásunk egyik adóssága, mi is csak kísérletet tehetünk. E nélkül nem érthetjük, nem is minősíthetjük majd sem a felkelőket, sem ellenfeleik céljait.

Vitakérdés lesz a kommunista mozgalom több alaptézise. (Ne felejtjük: Magyarország a második világháború után a kommunista zónába került.) Hogyan érhető el a végső cél: az egyenlőséget hozó kommunizmus? Valóban lehetséges olyan párt, amelyik a „dolgozók”: az ipari munkások, parasztok, a „dolgozó értelmiségiek” pártja? Valóban nincsenek rétegeérdekek? Az „átmeneti” időszakban, amelyben élünk (éltek), meddig maradjanak a vegyes tulajdonviszonyok (állami, szövetkezeti, magán), és a különböző tulajdonosok milyen saját érdekképviseléssel bírhatnak?

Mit takar a szektarianizmus fogalma? Lehet-e a kommunista párt egy szekta a sok közül? Amelyik állandóan azt vizsgálja: miként „furakodnak be” sorai közé a nem kommunista elemek? És azokkal az „éberség” alapján leszámol: állandóan felülvizsgálva önmagát kizár-kitagad személyeket, csoportokat. Most, a háború elkerülhetősége meghirdetésének idején? Miként kell együtt élni, együttműködni a nem kommunista, de demokratikusan gondolkodó csoportokkal?

Mindez felveti az ún. „szövetségi politika” kérdését. Kivel együttműködni és meddig? Helyes volt-e a népfrentpoli-

téziseit a „tíz nagy kölcsönügy”-ről. Ezek a tézisek alapjaiban határozzák meg a továbbiakban a KKP politikáját (a nehéz-, a könnyűipar, az ipar és mezőgazdaság viszonya; a tengerparti és belső területek; a gazdaság és a honvédelem viszonya; az állam és az egyén viszonya; központi és helyi szervek viszonya; párt és pártonkívüliek; a haza, nemzet és a kisebbségek viszonya; forradalom és ellenforradalom viszonya; Kína és a külföldiek viszonya).

április 10. Lengyelországban rehabilitálják az 1951-ben „titóista és nacionalista elhajlások” miatt letartóztatott W. Gomułkát, a LEMP KB volt főtítkárárt. — Budapestre érkezik az Egyiptomi Köztársaság első magyarországi követe.

április 14. Az Ampex Mark IV-es vidofelvévőjének bemutatása a NARTB (National Association of Radio and Television Broadcasters) kongresszusán Chicagóban, nagy sikerrel.

április 15. A *Szabad Nép A pártdemokrácia fejlesztéséért* című cikke támadja a pártot és Rákosit bíráló értelmiségieket.

április 17. Bejelentik a Kommunista- és Munkáspártok Tájékoztató Irodájának (Kominform) megszűnését. Az indoklás szerint a világrendszerre fejlesztett kommunista országok és pártok az együttműködés más formáit fogják alkalmazni. (A szervezet, mely 1947 szeptemberében jött létre a kommunista pártok együttműködésének biztosítására az új, hidegháborús helyzetben, egyben szimbóluma is volt a Szovjetunió nemzetközi vezető szerepének a kommunista világrendszerben, és annak a politikának, amelyik tagadta a szocializmushoz vezető utak különbözőségét. A Kominformhoz kötődött a „titóizmus” és a belső árupek folytonos elítélése.) — A szovjet külügyminisztérium közleménye javasolja, hogy a közelkeleti helyzet békés megoldásában az ENSZ kapjon kezdeményező szerepet. (Ezt javasolta az USA már április 4-én.) Figyelmeztet az Izrael létrehívásával együtt járó nagyszámú arab menekült sorsára. A közelkeleti konfliktus a nemzetközi politika előterébe kerül. — Megkezdődik a fővárosi Vígszínház újjáépítése.

április 18. A DISZ Petőfi Köre jugoszláv irodalmi estet rendez. A rendezvény állásfoglalás a magyar–jugoszláv barátság mellett.

április 19. Az MDP PB ülése az általa kiküldött rehabilitációs bizottság összefoglaló jelentését tárgyalja az elítélt és szabadlábra helyezett szociáldemokrata vezetőkről. 152 bebörtönzött személy közül kilencen a börtönben meghaltak. (Köztük: Ries István igazságügy-miniszter, Szeder Ferenc országgyűlési képviselő.) 15 taggal kiemelten kívánnak foglalkozni. (Szakasits Árpád, Marosán

tika 1935–47 között, amely a kommunisták együttműködését támogatta minden polgári demokratikus erővel, vagy pedig Sztálinnak volt igaza, aki a szocialista és kapitalista rendszer kibékíthetetlenségét hirdette, és így a rendszeren belül is a polgári demokratikus erőkkel való leszámolás elkerülhetetlenségét. A két tulajdonrendszer (a kapitalista = magántulajdonú és profitközpontú és az állami = szocialista és társadalomközpontú), a két világrendszer (a kommunista = proletariátus diktatúrája és a polgári demokrácia erői és intézményei) között kibékíthetetlen az ellentét? Milyen eszközökkel és milyen ütemben szabad törekedni a totális állami (közösségi) tulajdon megteremtésére? Milyen szerepe lehet az államnak, különösen az erőszakos szervezeteknek? Az adminisztratív módszereknek? Az állami szektorban mennyire érvényesüljön a centralizmus és mennyire az anyagi érdekelttség? El lehet-e fogadni az együttélés alapjaként a demokratikus versenyt, a szabad politikai választásokat?

A dogmatizmus fogalma: kell-e ragaszkodni a marxizmus „klasszikusainak” kitételeihez? (Hiszen azok a társadalomfejlődés egészen más szintjén beszéltek osztályokról, politikáról.) Kezdi feszegetni a munka világának hagyományos szocialista tematikáját. Vajon lehet-e a dolgozók beleszólását biztosítani a termelési folyamatba, végső fokon az államilag kialakított tervekbe, vagy esetleg az üzemszervezetbe? Már a pártfőiskola 1956. nyári vitáulésán megfogalmazódik a munkástanácsok alakításának igénye. Olyan szervezeté, amelyik az állami és helyi üzemi tervek, valamint a dolgozók – tágabban a munkáltatók és a munkavállalók – érdekei között összhangot teremt. (A jugoszláv munkás-önigazgatás távolról, inkább csak a vitákból ismert.) Egyáltalán, elválhat-e egymástól az állami terv és a munkavállaló érdeke?

És így tovább és így tovább... Kétségtelen: nemcsak a magyarországi proletárdiktatúra, hanem a nemzetközi kommunista világ alapvető és most, a napi politikázás szintjén leegyszerűsödő kérdései ezek.

Mit hoz az új nyilvánosság napirendre a *nemzeti közösség tematikájában*? (Ezt mind a pártértelmeség, mind az értelmiség egésze, a közművelődési-író-szerkesztő-műszaki értelmiség széles köre tárgyalja.) „Haza és haladás” az értékmérője a közösségi aktivitásnak. „Haza” jelenti a magyar nemzeti közösség érdekeinek megfogalmazását és követését, „haladás” jelenti a társadalmi-gazdasági modernizációt és a modern politikai rendszert. A nemzeti közösség egészét érintő témákat akarják napirendre tűzni: szabadság, a haza természeti kincsei, szociális igazságosság, közműveltségi állapotok, kulturális-szociális ellátórendszerek modernizációja stb.

Hőseik: az arisztokrata gróf Széchenyi István, aki az ország belakhatóságát segíti nagy természet-átalakító programjaival (Tisza- és Duna-szabályozás), megteremti a nemzeti polgárosulás civil intézményeit és mindenképp elé helyezi a nemzeti nyelv kultuszát, ami a nemzeti megmaradás legfontosabb eszköze lesz a 19–20. században. Hőseik: a kisnemes Kossuth Lajos, a modern politikai parlamenti pluralizmus és egyben a modern politikai újságírás megteremtője, aki az 1848/49. évi szabadságharcban az állami függetlenségig viszi el nemzetét, és lesz e függetlenség szimbóluma fél évszázados emigrációjában. Hőseik: a plebejus Táncsics Mihály, aki jobbágysorból emelkedik íróvá-politikussá, és akinek kiszabadítása a börtönből 1848. március 15-én jelképezi a gondolatszabadságot; aki azután eljut az első munkásmozgalmi szervezet (Általános Munkásegylet) megalapításához. (Ezt az eszmevilágot és különösen Kossuth, Táncsics, Petőfi és a többi reformkori hős kultuszát a kommunista Révai József fűzi 1945 után „használható” nép-nemzeti ideológiává. Újságcikkekben, százezres példányszámban kinyomtatott brosúrákban terjesztve a fiatal, éppen kollégiumokba, iskolákba beáramló plebejus fiatalok – nem utolsósorban a Nékoszosok – között.)

1956 októberében e *reformkori eszményekkel telt* nemzetkép oly erős, hogy a *felkelők-tüntetőik napi cselekvésében* mindegyre felbukkannak az 1848-ból ismert „forgatókönyvek”. Pontokba fogalmazzák követeléseiket (ahogy a márciusi ifjak 12 pontban), csoportba verődve szavalatokat hallgatnak meg, majd vonulnak az utcán a nyomdába, szerkesztőségbe, rádióhoz, hogy közvétegyék (ahogy a márciusi ifjak nyomtatták ki Landerernél) pontjaikat. Ezek a fiatal értelmiségiek viszik országszerte május-júniusban a vitakörökben a szót.

Párt- és értelmiségi szervezetek vitái jellemzik az új nyilvánosság fél éves történelmét 1956. március és november között. A viták témáit nemegyszer felváltva szabják meg: hol a pártfórum, hol a civil fórum (vitakörök, írószövetség, szerkesztőség), vagy éppen egy-egy újságcikk, beszéd. A szereplők nem szerveződnek szorosán összetartozó csoportokba. Egymással hol egyetértenek, hol szembeke-
 rülnek. E viták meghatározzák a magyar közgondolkodást 1956. novemberig. Sőt, mivel e vitákat elvágja a felkelés, majd a forradalom veresége, meghatározzák a szovjet megszállás következő 34 éve közéleti vitáinak tematikáit is.

Rákosi ellentámadása és bukása

Az ország történelmét természetesen nemcsak e társadalmi-politikai viták határozzák meg, hanem ismét a *nemzetközi események*, vagy éppen egy nem várt politikai fordulat. Ilyen volt a magyar politikában az 1956. június–júliusi fordulat. Amikor Rákosi Mátyás moszkvai útjáról hazatérve – ő úgy gondolja, megerősödve – nyíltan szembefordul a desztalinizációs folyamattal: kizárhatja a pártból a Petőfi Kör hangadóit (gyakorlatilag „felfüggeszti” a kör tevékenységét), országos ellenkampányba kezd, ami – egészen más okok miatt – Rákosi és a „visszarendezés” politikájának bukásával végződik.

A Petőfi Kör elhallgattatása és a kizárások igen széles körű elégedetlenséget váltottak ki. Nem segítenek a „régimódszerek”: üzemi pártszervezetek elhatárolódását demonstrálják, tiltakozó és a pártvezetést megerősítő táviratok küldését szervezik. Sőt, széles körű letartóztatások lehetőségét fontolgatják, listákat készítenek. Most már nemcsak az írószövetség áll a párttal szemben (alkalmat teremtve, hogy Nagy Imre visszatérését követeljük), hanem teljes a bizonytalanság a párton, az apparátuson belül is. Rákosi azonban mégsem ebbe „bukik bele”. Az ítéletet *Moszkvában* mondják ki. (Akárcsak a birodalom többi helytartója felett.)

Júniusban Moszkvában Rákosi még megerősíti pozícióit. Sőt Hruscsov még július 13-án egy Titónak küldött üzenetében – állítólag – megvédi Rákosit. Július közepére azonban megváltozik a helyzet. A világpolitikában érlelődik az év nagy, várható világpolitikai erőpróbája a Szezei-csatorna ügyében. (Folyik ugyanis a huzavona a Szezei-csatorna körül. 1956-ban lejárt Nagy-Britannia birtokosi szerződése, és Egyiptom a status quo fenntartásáért cserébe világbanki kölcsönt, angol–amerikai támogatást kért az asszuáni gát építéséhez. Ezt július 19-én végül is mind az USA, mind Nagy-Britannia megtagadta, amire Nasszer egyiptomi elnök bejelenti a csatorna államosítását.) Az új világpolitikai konfliktusban Magyarország szomszédja, Jugoszlávia kiemelt szerepet kap. Brioniba készül, Tito meghívására Nasszer egyiptomi és Nehru indiai elnök. Július 18-án majd nyilatkozatot fogadnak el a „harmadik erő” szükségéről. A Szovjetunió, amely élénk kapcsolatban van már Egyiptommal és figyeli az éppen 1956 elején függetlenedő észak-afrikai iszlám államok elhelyezkedését a világpolitikában, tájékoztatóikat Egyiptom irányába, fölértékeli Egyiptom-politikáját. És e fölértékeléshez hozzátartozik Jugoszlávia fölértékelése is. És lesz e politikában kényelmetlenné Rákosi, akit korábbi Tito-ellenes harsánysága miatt az első számú jugoszláv vezető nem volt hajlandó fogadni.

Ekkor következik ismét egy „véletlen” mozzanat. Július 10-én – hogy-hogy nem éppen ekkor – ismertté válik Péter Gábor feljegyzése, amely állítja, hogy Rákosi személyes döntése volt a Rajk-per megrendezése, Rajk kivégzése. Most már sem Titóval szemben, sem a magyar politikában nem tartható a magyar párt első titkára. A. Mikojan Budapestre jön és közli Rákosival a döntést. Mikojan a KV ülésén részt vesz, Rákosit korára és egészségi állapotára hivatkozva felmentik, és Moszkvába invitálják „gyógykezelésre”.

A magyarországi desztalinizáció legszívósabb ellenfele, Rákosi Mátyás, eltűnik a magyarországi politikai színtérről. (Visszamelékezések szólnak korabeli legendákról, miszerint a „magyar nép szeretett vezére” a repülőtéren sírva ismételte: őt a magyar nép igenis szereti...)

GLATZ FERENC

György, Vajda Imre, Horváth Zoltán, Szalai Sándor, Gosztosi Zoltán, Ignótus Pál, Bölcshöldi Tibor, Vas-Witteg Miklós, Benjamin Olivér, Valentiny Ágoston, Szakasits Antal, Száva István, Kisházi Ödön, Kéthly Anna.) A szabadulónak vissza kell adni állami kintünetéseiket, párttagságukat, régi lakásait, ingóságait és „meg kell vizsgálni, hogy a börtönökben jelenleg milyen állapotok vannak”. – A PB elfogadja Ács Lajos javaslatát, „a párt általános irányvonalának felülvizsgálatáról”. — A Minisztertanács 1029/1956. számú határozata az állami erőből épülő lakások kétharmadát a termelésben közvetlenül részt vevő munkásoknak és a termelést irányító műszakiaknak kívánja juttatni. Budapesten az új lakások 40%-át a tanácsok osztják szét. — Lengyelországban az SZKP XX. kongresszusának hatására a törvénytelenésekben leginkább részes személyeket (belügyminisztert, igazságügy-minisztert, külügyminisztert, miniszterelnök-helyettest, a főügyészt, katonai főügyészt) leváltják, a közvetlenül felelős miniszterhelyettest és munkatársát letartóztatják.

április 19–25. Ny. Bulgaryin és Ny. Hruscsov személyében magas rangú szovjet delegáció tárgyal Londonban. Fogadja őket II. Erzsébet királynő. Ellátogatnak a harwelli atomközpontba is.

Szovjet–brit tárgyalások Londonban. Szabad Nép, 1956. április 19.

április 19–28. A Szovjetunióban hatályon kívül helyezik a törvénytelenésekre alapot adó, 1934–40 között hozott jogszabályokat, többek között a „deportált népeket” kényszerlakhelyhez kötő rendeletet.

április 24. A Minisztertanács 11/1956. számú rendelete széles körű kedvezményekkel ösztönzi a lakóház-szövetkezetek szervezését és szövetkezeti társasházak építését. Az állam, egyebek mellett, viseli a títustervek, a közművesítés és közműbekötés költségeit.

április 26. Az MDP PB megállapítja a pártvezetésen belüli ellentéteket, állást foglal a kulákellenes politika felülvizsgálata, de ugyanakkor a termelőszövetkezetek erősítése mellett. Érvényesnek mondja az 1955. márciusi határozatot, a jobboldali opportunizmus veszélyét, de